

A MUNKA KOMMUNIZÁLÁSÁNAK ÉS HUMANIZÁLÁSÁNAK PROBLÉMÁJA

Mirnic Károly

A MUNKA FELSZABADÍTÁSÁNAK PROBLÉMÁJA ÉS AZ ALKOTMÁNY

A szocialista fejlődés központi célja a munka felszabadítása. E folyamatot illetőleg még mindig vannak ellentétek mind a tudományos, mind a politikai és publicisztikai irodalomban. A JSZSZK új alkotmánya nagyban hozzájárul e fogalom tisztázásához —, a tanulmány éppen ezt igyekszik bebizonyítani. Az alkotmány a munka felszabadításának fogalmát a maga dialektikus sokoldalúságában tanulmányozza, és a szocialista fejlődés központi céljaként értékeli, amely a társadalmi-politikai szervezetek segítségével valósul meg, azaz e szervezetek politikai intézkedései révén. A munka fokozatos felszabadítása maga is eszközül szolgál a társadalmi és politikai viszonyok további kibontakozásához; az emberek e viszonyok keretein belül termelnek, és a termelt javakat elosztják. A bevezető, illetve az alkotmány alapelveit lefektető részben a munka felszabadítására vonatkozó gondolatok így összegezhetők:

A munka felszabadítása, mint cél, a következő eszközökkel valósul meg:

- 1) a termelőeszközök társadalmi tulajdona által;
- 2) az ember — mint egyén és a munkaközösség tagja — jogainak kiszélesítése révén;
- 3) munkás-önigazgatással;
- 4) a demokratikus politikai viszonyok fejlesztésével;
- 5) az emberek jogainak és kötelességeinek egységével;
- 6) a munkások, munkaközösségek szakosításával és kooperációjával;
- 7) az ember gazdasági és szociális biztonságával.

Ha a munka felszabadítását eszközként értelmezzük, ez az eszköz valamennyi előző cél megvalósításához nagymértékben hozzájárul.

A JSZSZK alkotmánya elméleti úton felfedi a munka felszabadítása fogalmának dialektikáját. A tanulmányozó rögtön láthatja, hogy

az alkotmány a munka felszabadítását nem a tudományos irodalom és a publicisztika néha szélsőséges, elvont módján fogja fel, amely szerint a munka felszabadulását a társadalmi és munkás-önigazgatás kiépítése már önmagában megvalósítja vagy megvalósíthatja.

Az alkotmány valóban úgy találja, hogy a munka felszabadításának a munkás- és a társadalmi önigazgatás a kerete, az egyik leglényegesebb tartalmi komponense, de korántsem az egyetlen eszköze, s ezért nem is elegendő. Az alkotmány a munka felszabadítása fogalmának dialektikáját több összetevővel határozza meg.

A munka felszabadítása, mint eszköz, az alkotmány szerint a következő feltételek mellett valósul meg:

- 1) a bérmunkaviszonyok fokozatos likvidálásával,
- 2) az egyre erősödő társadalmi és munkás-önigazgatással,
- 3) a termelőeszközök sokoldalú fejlődése,
- 4) a társadalmilag szükséges munkaidő csökkenése,
- 5) a tudomány fejlődése és tudatos fejlesztése,
- 6) a kultúra fejlődése és tudatos fejlesztése,
- 7) a technika tudatos fejlesztése,
- 8) az általános társadalmi és szakműveltség állandó szélesedése által.

A szocialista társadalom mai fejlődésének fokán a munka felszabadításáról csakis mint folyamatról beszélhetünk: a munka felszabadítása nem beteljesült, nem kész tény, hanem fokozatosan megvalósuló folyamat, amelynek néhány komponensét az egyik, néhányat a másik szocialista ország fejlesztett tovább. Kétségtelen, hogy a munka felszabadításának a társadalmi és munkás-önigazgatást képező feltételét a JSZSZK fejlesztette ki legjobban a világon.

A munka szabaddá válásához mindenképp az osztálytársadalom teremtette bérmunka jellegének kell megszűnnie. Az osztálytagozódás keretein belül a társadalmi munkának az a legfőbb jellemvonása, hogy *kétféle*, azaz testi és szellemi munkaként létezik. A szocialista társadalmi fejlődés arra irányul, hogy csökkentse, majd teljesen megszüntesse az osztályharcok folyamán keletkezett különbségeket a fizikai és szellemi munka között. Sok nehézséget rejt magában az a törekvés, amely a szellemi és fizikai munka közötti egység megteremtését célozza: meg kell szüntetnie a *kétféle* munka eddigi kooperációs, egymáson kívüli jellegét; meg kell valósítania az egymásban levő, komplementáris szerves egységét; a fizikai munkát olyan kvalifikatív síkra kell emelnie, hogy önmaga keretein belül rendelkezzen a szellemi munka tulajdonságaival —, a szellemi munkát pedig (mely ez ideig csakis úgy fejlődhetett, hogy egyre jobban elszakadt a gyakorlattól) saját keretein belül gyakorlati jellegű munkává kell változtatnia. A hihetetlen gyorsasággal fejlődő technika —, amely végső fokon a szocialista és kommunista viszonyok alapját kell hogy képezze — már ma megköveteli a fizikai munkástól a legnagyobb szellemi és tudatqualifikációt, a szellemi munkától pedig a közvetlen, akár experimentális, akár technológiai, de mindenképpen gyakorlati alkalmazását.

Ez a folyamat nem valósulhat meg csupán a termelt javak elosztásával, hiszen a munka felszabadításának s magának a munkás- és társadalmi önigazgatásnak ez csak az első megnyilvánulási foka. A munkás-önigazgatásban közvetlenül nyilvánul meg a termelő tudatos szakértelme: irányítja a termelési folyamatot, mindenképp érti és önmaga végzi munkájának mind a szellemi, mind a gyakorlati részét. Természetesen a termelési folyamat irányítása nem szűkül le csak a gépre vonatkozó tudásra és ügyességre...

A POLITECHNIKAI SZAKTUDÁS LÉNYEGE ÉS A MUNKA FELSZABADÍTÁSÁNAK PROBLÉMÁJA

Azt a feltogást — mely szerint a munka még nem szabadul fel a termelt javak akár legésszerűbb elosztásával sem (hiszen tudjuk, hogy a javadalmazási rendszer, mint az elosztás egy része, viharos és általános változásokon megy át), hanem a termelési folyamat munkás-önigazgatásával — azért olyan lényeges hangsúlyozni, mert mint mondottuk, számos elmélet a munkás-önigazgatást és a munka felszabadítását kizárólag a termelt javak „ésszerű” elosztásában látja. Úgy tetszik, hogy ez nagyon absztrakt felfogása a gyakorlati és szellemi munka egységét célozó és a termelt javak elosztása folyamatának. — A munka csak akkor szabadul föl teljesen, ha a termelési folyamatban a gyakorlati munka az intellektuális munka síkjára emelkedik, amikor a gyakorlati munka intellektuális funkciókat is végez. Ez a jelenség megmutatja a maga folyamatos jellegét: a munkát humanizálni kell, azaz újabb és újabb szellemi funkciókat kell kölcsönözni neki, újabb és újabb tudattal kell megtölteni — ha azt akarjuk, hogy a termelő, a fizikai munkás egy személyben a társadalom fizikai és intellektuális dolgozójává váljék, akinek a munka társadalmi igénye.

A termelés, a munkafolyamat gyakorlati és intellektuális része mindaddig nem egyesülhet teljesen (részleges egyesülés mindig van köztük), amíg a fizikai munka csak *fizikai*, s amíg oly módon nem telítődik szellemi tartalommal, hogy továbbra is megmaradjon gyakorlati tevékenységnek: meg kell szüntetni tehát a fizikai és az intellektuális természetű funkciók közötti különbségeket (a valamikori munkamegosztás és osztálytagozódás maradványait), valamint a fejletlen gazdasági alapszükségszerű ellentéteit. Ameddig ilyen szükségszerű — akár szubjektív, akár objektív — különbségek léteznek a termelésben, csupán a felszabadulás fokairól s nem a munka teljes felszabadulásáról beszélhetünk. E fokok megfelelnek azoknak a különbségeknek, amelyeket a társadalmi fejlődés hoz magával; sőt azokkal mérhetők. Érthető tehát, hogy az alkotmány nem a munka teljes felszabadításáról tesz említést (hisz ez ma még csak üres absztrakció lenne) — csupán a felszabadítás fokairól. Ugyanakkor azonban, mint a társadalmi fejlődés alapokmánya, programja és szellemi szervező ereje, a munka felszabadításának nemcsak mai fázisait, hanem perspektíváját, beteljesülésének útjait is megrajzolja, konkrétan rámutat a megvalósítás módjaira. Hiszen ami ma még teljességében lehetetlen, a termelőeszközök és a társadalmi viszonyok további fejlődése révén holnap már lehetségessé válik.

A munka felszabadításának két alapvető feltétele van:

1) Legfontosabb feladat a munka társadalmazása, vagyis el kell érni, hogy a termelés ne csak fizikai, az elosztás pedig ne csak szellemi tevékenység legyen. Ez a feltétel a szocializmusban lényegében megvalósult: az anyagi javak elosztása nem egy szűk társadalmi réteg privilégiuma.

2) A termelésnek túlnyomórészt a művelt munkás szakképzett-ségére kell támaszkodnia, el kell veszítenie kimerítő fizikai jellegét, hogy a dolgozótól főként szellemi erőfeszítést és e szellemi erőfeszítés gyakorlati alkalmazását követelhesse meg. A munkának humanizálódnia kell, mert az ember mindenekelőtt tudatos lény, akinek a tudatos munka a valódi természete és célja. Ez a feltétel a munka teljes felszabadításának (humanizálódásának) szempontjából még csak a

megvalósulás felé tart; társadalmunkban a termelés még mindig első-
sorban a munkás fizikai képességeit angazsálja, kizárva a tudat-
gazdagság érvényesülésének nagyobb lehetőségeit. Ezért a termelő —
noha a termelt javak elosztásában már részt vesz — magát a munkát
túlnyomórészt testi és lelki kényszerként érzékeli. (Munkájára ma is
az alienációs folyamat jellegzetességei és törvényszerűségei: a külső
kényszer, a külső cél stb. vonatkoznak.)

Nyilvánvaló a végkövetkeztetés: az irányító és végrehajtó funk-
ciók teljes újraegyesítése a közvetlen termelési folyamatban nem va-
lósítható meg csupán az elosztás színvonalán. Egyesíteni kell a ter-
melés, illetve a termelő munkás fizikai, végrehajtó és irányító funk-
ciót.

A tudományos irodalomban és a publicisztikában elterjedt az a
felfogás, amely szerint a szellemi funkciók nem kelthetők életre a fi-
zikai termelőmunka valóságában; a munka sohasem lesz képes a szel-
lemi és a gyakorlati tevékenység egyesítésére, főleg az ipari fejlődés
mechanizációs és automatizációs szakaszában, mert a történelmi fej-
lődés során e kétféle tevékenység végérvényesen elkülönült egymás-
tól. Ez a felfogás abból indul ki, hogy az automatizáció a fizikai ki-
merültséget olyan idegkimerültséggel cseréli föl, melynek semmi kö-
ze az alkotóképesség fejlesztéséhez; a technikát okozza olyan nega-
tívumokért, amelyekért sem a kapitalizmusban, sem a szocializmus-
ban nem hibáztatható (hiszen az ember által kordába fogott termé-
szeti erőkről van szó, melyek explicite se nem jók, se nem rosszak, de
impliciten lehetőséget adnak pozitív, illetve negatív társadalmi lehetősé-
g fejlődésére). Ez az elmélet szem elől téveszti azt az egyszerű tényt,
hogy a termelési és társadalmi viszonyok még nem idomultak az új
termelési és társadalmi erőkhöz; s hogy a kapitalizmusban egyre ki-
sebb az alkalmazkodás lehetősége, a szocialista rendszer termelési vi-
szonyai pedig nem elég dinamikusak, mert a gazdasági alap a termé-
lőeszközök tekintetében még mindig fejletlen, de a termelési viszo-
nyok szempontjából fejlett. Ugyanakkor a szocializmus a szükséglet-
ek olyan óriási inventárát teremtette meg az ideológiában, hogy szin-
te hátráltatja a termelési és társadalmi viszonyok gyors alkalmazko-
dását — humanizálódását. Mindenekelőtt a szükségleteket kell kielé-
gíteni.

A szocializmusban még nem valósult meg a termelési és társa-
dalmi viszonyok autonóm lehetősége, mert a fejlődés a termelő-
eszközök segítségével elsősorban az anyagi javak termelését akarta
biztosítani. Természetesen ez a körülmény megfelelő módon hat
a munkaviszonyok humanizálására: voltaképpen a humanizmusnak csak
az egyik oldala valósul meg. A humanizmus egyik gyökere a szükség-
letek kielégítése, csak hogy a megvalósulás még nem a leghumánu-
sabb társadalmi és termelési viszonyok között zajlik le. Ezek a vi-
szonyok alkotják a humanizmus másikat, a szükségletek kielégítését
lassító gyökerét. A leghumánusabb társadalmi és termelési viszonyok-
nak azonban nemcsak az anyagi, hanem a társadalmi szükségletek ki-
elégítését is kell szolgálnia. — Bármennyire hihetetlen is a humaniz-
musnak e nagy ellentmondása, a szocializmus mai fejlődési fokán
szükségszerű a létezése. — A szocializmus a gazdaságilag fejletlen or-
szágokban jött létre; ez a körülmény adta meg a társadalmi és ter-
melési viszonyok leggyorsabb humanizálásának alapját. A szocializ-
musban a humanizmusnak ma még mindkét alapját fejleszteni kell:
az anyagi és az ésszerű, optimális társadalmi és termelési viszonyok-
ban gyökerező alapját. Végző fokon az utóbbi csakis az első után va-

lósulhat meg teljesen, így a *késés* kárát és torzító hatását szükségszerűen magán hordja.

Egyes teoretikusok nem ismerik el az anyagi javak szükséglete és a termelési viszonyok humanizmusa közötti szükségszerű összeüt-közést és elhajlást. Az állítják, hogy a kettő együttfejlődése már a szocializmus mai fejlődési fokán elképzelhető. Ez a felfogás azonban idealista. Ha lehetséges volna a teljes összehangolás, a termelési és a társadalmi viszonyokat ideológiánkhoz, nagy elméleti humanizmusunkhoz alkalmaztuk volna. Ezzel szemben az alkalmazkodás szükségszerűen még olyan irányú, amely leginkább megfelel a termelő-eszközöknek, vagyis minden szubjektív akarat és kívánság ellenére, a termelési viszonyok csupán perspektívájukban, nem jelenükben humanusak. A technika kizárólag fejletlensége miatt hibáztatható, s mert képtelen arra, hogy az anyagi javak tömegét optimális, a humanizmusnak legmegfelelőbb termelési viszonyok között termelje. Csak akkor valósulhatna meg a humanista termelési viszony, ha a szükségletek csökkennének, ez azonban a szocialista folyamattal ellentétes jelenség lenne. — Vagyis a szocialista társadalmi viszonyok között a technika szerepe negatív: a még fejletlen és elmaradt termelőerők miatt a termelési és társadalmi viszonyok szükségszerűen polarizálódnak. Eszerint a szocializmusban a humanista viszonyok megvalósításának és a munka felszabadításának egyetlen útja a technika továbbfejlesztése, valamint az ideális — humanista termelési és társadalmi viszonyok realizálása. Amíg a technikai alap fejletlen, bármennyire is nagy a technika és a társadalmi viszonyok szimultán és szinkronizált fejlődésére való szubjektív törekvés (a munka teljes humanizálásának és felszabadításának ez lenne a legoptimálisabb útja) —, a termelőerők és termelési viszonyok szinkronizált fejlődése csak approximatív módon valósulhat meg.

Az osztálytársadalmi erőknek és viszonyoknak a humanizálódás irányában való legideálisabb, legkiegyensúlyozottabb, legharmonikusabb, szinkronizált fejlődését egyre megzavarja az a tény, hogy a technika kezdetben abszolút fejletlen, később még sokáig csak viszonylagos fejlettséget mutat a termelési viszonyokkal és szükségletekkel szemben; vagyis a termelési viszonyok a humanizálódás tekintetében bizonyos válságon, szükségszerű nehézségeken esnek keresztül. Ez a körülmény azonban nem gátolhatja meg a termelési viszonyok és a termelőerők megközelítően szinkronizált fejlődését. Ha ez nem így lenne, eltűnnének a szocializmus fejlődési lehetőségei.

Ha egybehangolódnak a termelési viszonyok és a termelőerők fejlődése, mind nagyobbakká válnak azok a lehetőségek, amelyek a mechanizációs és automatizálódó munkafolyamatban egyesítik a fizikai és szellemi munka tulajdonságait, s amelyek az emberben kialakítják munkaigényét, mint társadalmi szükségletét.

Amennyiben a termelés humanizálódó viszonyokon alapszik (vagyis megfelel az ember pszichofiziológiai és mentális szükségleteinek), szükségszerűen megvalósul a munka testi, gyakorlati és szellemi funkcióinak a fokozatos egyesülése. Ha a munka az anyagi javak tudatos és nem mechanikus kreációjává alakul, eltűnnek azok a különbségek is, amelyek keretében a termelő munkás nem egyformán érzékeli a munka szellemi és gyakorlati oldalát.

Hogy a munkás a munkát alkotó, kreációs folyamatként érzékeli, elsősorban az szükséges, hogy a termelés olyan feltételek között bonyolódjon le, mely mindenekelőtt szellemi erőfeszítést követel, vagyis ha a munkás alkotó munkát végez, ki kell bontakoztatni szellemi tevékenységét, szaktudását stb. Bár az alkotmány igen kife-

jezően utal arra, hogy a munkás politechnikai nevelését és szaktudását állandóan fejleszteni kell, ha azt akarjuk, hogy a rábízott feladatokat tartalmas munkának érezze, és öntudatosan, felszabadultan, szeretettel dolgozzék —, a tudományos irodalomban és a publicisztikában ennek a ténynek még mindig nem szentelnek elég figyelmet.

A munka csak úgy szabadulhat fel, ha politechnikai munkává válik, amelyet politechnikai műveltséggel rendelkező munkás végez. A politechnikai munka és a politechnikus munkás egymást föltételezik. A munka felszabeditásában a munkás- és társadalmi öngazgatás keretében döntő fontosságú a munkás tudományos és politechnikai tökéletesedése.

A munka és munkás politechnikai jellegéből az következik, hogy a munka felszabeditása nem nélkülözheti a szellemi tartalmat. A Nyugatról átvett és komolyan át sem tanulmányozott elméletek, amelyek a munka tartalmi lényegét tagadják, igen elterjedtek egyes ipari szociológusaink között. Ezek a helytelen elméletek már eleve abból a kezdeti elvből indulnak ki, hogy a fizikai munka az automatizálódás korszakában képtelen szellemi tartalmat szippantani magába. Azt állítják, hogy a munkát tudattalan mozgások összegévé kell alakítani a munkás számára, hogy munkahelyén, munkaidőben, a munkától teljesen távolálló s a feladatával semmilyen összefüggésben sem levő tevékenységet végezhesen. Ezek az elméletek a munkástól nem követelnek politechnikai műveltséget, a munka megkönnyítését abban látják, hogy a munkafolyamat tudattalan mozgások folyamatává változik. Önként kínálkozik a kérdés, vajon az ilyen elmélet tudatosan vagy tájékozatlanságból feledkezik meg arról a tényről, hogy a munkás, ha munkájából kiűzi a szellemi tartalmat, automatává, monoton géppé szürkül. Az elmélet arra a téves állításra épül, mely szerint a munka felszabeditásának egyetlen módja: a szellemi tartalomtól való „megszabeditása”. Ez a felfogás a munkát úgy képzeli el mint a kötő asszonyokat, akik munkájukat teljesen tudattalanul, automatikusan végzik, közben beszélgetnek, vitáznak... Csupán meg kell találni annak a lehetőségét, hogyan lehet a munkával párhuzamosan például olvasni, vagy akár rajzolni stb. Ez a felfogás álhumánista: nem a munkafolyamatban akarja az ember boldogságát megvalósítani, hanem attól teljesen függetlenül. Természetesen az ilyen elméletnek semmi köze a tudományhoz, hiszen nem a munkát tartja valószínűságnak, hanem a munkafolyamatban történő s a munkától mégis távollevő tevékenységet. Az effajta „könnyítés” a munka megnehezítését jelentené, mert a szellemi tartalom kiűzésével a munka nem válna érdekesebbé, továbbra is megmaradna a legkegyetlenebb kínzó, unalmas kötelességnek. Az ember még mindig nem érezné magáénak a munkát, amely mint az alienációs folyamat megtestesítője, a legmélyebb pontra süllyesztené a munkást azért, hogy megvonná a szellemi képességnek a praktikus tevékenységben való alkalmazását. Az unalmas munka a legnehezebb, mert mindig kizárja az egységes munka egyik vagy másik részét. A munka teremti meg a társadalmi kultúrát, de önünk legbelsőbb gazdagságát is, amely a praktikus tevékenységben, szellemi képességeink praktikus gyakorlati alkalmazásával fejlődik, és nem ettől függetlenül.

Ezekkel a bolyongásokkal ellentétben egy teljesen új horizont van kibontakozóban az automatizálódás keretei között. Az automatizálódás nemcsak hogy nem vonja meg a politechnikai műveltség lehetőségét, hanem éppen azt teszi szükségessé, amennyiben a munkások számát egyáltalán csökkenti, de például a szerelő munkások számát állandóan növeli (közismert dolog, hogy a szerelő munkásoknak föl-

tétlenül politechnikai műveltséggel kell rendelkezniük, s rendszerint több rokon szakmához kell érteniük). A politechnikai képzettségű dolgozók számára a munka nem válhat automatikus mozdulatokká, hanem alkotó viszonyra lényegül.

A politechnikai műveltség a következő feltételek mellett bontakozik ki:

1) ha az automatikus termelés nemcsak az elosztás keretein belül, hanem a munkafolyamatban is intellektuális tartalmat és tudatos, szakszerű irányítást követel;

2) a különböző mérések, kutatások, számítások, ellenőrző munkák, géprendszeres stb. alkalmazásával;

3) a művelt, képzett szakember típusának megjelenésével, illetve azzal, hogy a munkához alkalmazkodnak a gépek, az ellenőrző folyamatok, és nem fordítva (a szocialista társadalom erre is lehetőséget ad); a munkás egyben szakképzett irányítója a géprendszereknek, amelyek alapos szakmai tudást követelnek;

4) a végrehajtó, irányító funkcióknak a termelésben és az elosztásban való mind teljesebb egybekapcsolódásával.

A munkás-önigazgatás megvalósulása folyamat, amelynek beteljesülése egybeesik a szakképzett munkások tömegének megjelenésével. Ez tulajdonképpen a politechnikai munka kialakulását is jelenti, illetve a politechnikai műveltség alkalmazásának lehetőségét.

A MUNKA ELOSZTÁSÁNAK ÉS MEGOSZTÁSÁNAK A FOGALMA ÉS A MUNKA FELSZBADÍTÁSA

Eltűnhet-e a munkamegosztás? — Az ipari szociológia egyes teoretikusai úgy találják, hogy a politechnikai képzettségű munkás típusának kialakítása több szempontból lehetetlen. De valahányszor végső bizonyításra kerül sor, újra és újra visszatérnek a kezdő bizonyítékra: a munkamegosztás megszűnési lehetőségének tagadására. A technika fejlődése, a mechanizáció, az automatizáció, az elektronika, atomfizika, telemechanika és kibernetika stb. kétségtelenül azt igazolja, hogy a termelőerőkben állandó a szakosodás és a specializálódás. A szocializmusban is a specializálódás az alapja a termelőerők továbbfejlődésének. Nincs ez ellentétben a politechnikai műveltség követelményeivel, a sokoldalú és harmonikus egyéniség kialakításával? — Nincs ez ellentétben a marxizmus követelményével, amely szerint a munkás egy részlet feladat és részleges társadalmi funkció helyett szellemi tartalmú munkamozdulatokat és számos társadalmi funkciót végez úgy, hogy tehetségének megfelelően egyiket a másikkal cserélgeti egész élete során? — S végső fokon a specializálódás nem jelenti-e a munkamegosztás még teljesebb érvényesülését?

Az egységes munka elosztása nem veszélyezteti a sokoldalú egyéniség fejlődését. A specializálódás nem a munkamegosztás további növekedésének a folyamata. A munka elosztása történelmi törvényszerűség; az egyre növekvő, sokoldalú szükségleteket akarja kielégíteni a termelés állandó specializálásával, amely végső fokon a termelékenység növekedését jelenti. Mivel a munka elosztását a történelmi fejlődés hozta magával, tehát egzisztenciális jellege és mint az ember anyagi és társadalmi szükségleteinek kielégítésére szolgáló törvényszerűség, lényegében soha nem tűnhet el, csupán formájában változhat meg. Ezzel szemben a munkamegosztás nem egzisztenciális jellegű, s egyáltalán nem örökké tartó folyamat. Lényege abban rej-

lik, hogy a munkafolyamat kettéhasad: elválasztódik a gyakorlati jelleg a szellemi tartalomtól. A munkamegosztás határain belül jelennek meg azok az emberek, akik csak egyetlen munkamozzanatra képesek. A munkamegosztás az osztálytársadalom és a történelmi fejlődés szükséglete!

A technika és a munka társadalmi elosztásában a specializálódásnak nincs határa, de a szakmai specializálódásnak, a szakosodásnak vége szakad. Éppen itt kell kezdeni a munka felszabadítását és a sokoldalú egyéniség kialakítását. A munkamegosztás megakadályozza az egyéni fejlődés lehetőségeit, az alkotóképesség érvényesülését munkavégzés közben. Ezért amikor a munkamegosztás eléri alsó határát, likvidálnunk kell az extrém specializálódást. A szakosodást a manu-fakturális kooperáció teszi szükségessé, mert a legnagyobb kézügyességet követeli. Az automatikus termelési folyamatban azonban nemcsak az emberek, hanem a gépek is specializálódnak. Itt a gépek az ügyesség hordozói, az emberek csak irányítói. Éppen ez ad lehetőséget a munkásnak egy rendkívül gazdag, tartalmas, speciális és általános fejlődésre.

A munkafolyamat automatizálódó szakaszában nem helytálló a munkamegosztás fogalma, hiszen részben már a kapitalista társadalomban is felcseréli egy új fogalom: a munkások elosztása a specializált gépeken; ugyanis a gépek s nem az emberek specializálódnak a gépesített termelési viszonyok között. Míg a termelés manuális jellegű, a munkások specializálódnak és kooperálnak, az automatizálódás idején pedig a gépek. Ezért a technika a fejlődésnek ezen a fókán nagy lehetőségeket nyújt az integrált műveltségű munkás kialakítására. Tehát olyan társadalmi és termelési viszonyokat kell teremtenünk, amelyek leginkább megfelelnek e lehetőség kihasználásának. Ez a folyamat úgy jelentkezik, hogy a munkás három-négy rokon szakmával kezd foglalkozni, amelyek segítségével a specializált termelésben gyakorlatilag minden feladatának megfelel. Az automatizációs munkafolyamatban a specializálódott, csak egy munkamozdulatot végző szakemberek száma csökken. Helyettük azoknak a munkásoknak a száma növekszik, akik több rokon szakma elvégzésére képesek. A legbonyolultabb törvényszerűségeken alapuló gépek igazgatása sokoldalú politechnikai ismeretet követel. Ezzel párhuzamosan a kézi munkát teljesen kiszorítja a gépi munka. A szakmák és foglalkozások eltolódnak a kvalifikált szellemi tevékenység irányába. Rendkívül megkönnyül a szakmák egymással való felcserélése, illetve új szakmák elsajátítása a specializálódás keretében. Itt kezdődik a munka reintegrációja: az úgynevezett stabil foglalkozások száma esik, a közöttük lévő határ meg elmosódik. Természetesen ezek a jelenségek nemcsak a termelőmunka határain belül tapasztalhatók. A termelő- és az intellektuális, a tudományos, a kutató- és a művészi (vagyis nem termelő, improduktív) munka közötti különbségek teljes eltörlésének azonban feltételei vannak. Mindenekelőtt a munkaidő további jelentős csökkenésére van szükség, valamint egy új, átfogó, a termelőmunkától el nem szakadó iskoláztatási rendszer bevezetésére. Ez a két feltétel ad lehetőséget arra, hogy minden gyakorlati munka szellemi tartalmat nyerjen, intellektuális színvonalra emelkedjék. Az intellektuális munkának a fizikai munka szintjére való erőszakos lesüllyesztése egyáltalán nem vezetne eredményhez. A produktív és improduktív munka közötti különbségek megszűnésének alapvető követelménye, hogy a tudomány maga is a termelőeszközök részévé váljon, s hogy a szellemi munkát elsősorban a munkásosztály gyermekei irányítsák.

De továbbra is nyitva marad a kérdés: hogyan valósul meg az integráció a szellemi munka elosztásának keretein belül, és az integrációs folyamatnak van-e egyáltalán létjogosultsága a munka felszabadításának szempontjából. Az intellektuális szférában a munka elosztása nem jelenti az alkotóképességek kisebbedését, az egységes munka megosztását. A munka elosztásának mellőzése mind az intellektuális-, mind a termelőmunkában a munka elidegenülését eredményezné.

A munkamegosztás az egyéniség alkotóképességének eltűnését jelenti: a munkásnak le kell minden tehetségéről mondania, hogy a számára idegen, rajta kívül eső munkában nagyot alkosson. Így azonban nem érzi az alkotás örömét. A munkamegosztás az intellektuális szférában is az alkotóképesség csökkenését jelenti: a munka gyakorlati jellege nélkül öncélúvá válik, s ezért a munkást itt is boldogtalanná teszi. Csupán az elosztott, egységes munka (s nem a munkamegosztás) fejleszti ki az alkotóképességeket, közelebb hozza egymáshoz a gyakorlati és szellemi jelleget. A tudományos munkás az elosztott intellektuális munka keretein belül csak úgy alkothat tökéleteset, ha másokkal közreműködik, ugyanakkor megmarad egyéninek. E munkaterületen a dolgok természete azt követeli, hogy az általános törvényszerűségek ismerete egybekapcsolódjon a speciális törvényszerűségek ismeretével, egyiknek a másikkal való alkalmazásával. Így az intellektuális szférában a munka különböző ágai között nem, csupán a fizikai munkához viszonyítva jelentkezhetsz elidegenülés. De ebben az esetben már nem az egységes munka elosztásáról, hanem a munkamegosztás folyamatáról beszélhetünk ismét. Az intellektuális szférában különösen akkor szűnik meg a munka elidegenülése, ha nagymértékben közelednek egymáshoz a természet- és társadalomtudományok. A szellemi munka síkján nélkülözhetetlen lesz maga az alkotó egyéniség és másokkal való közreműködése, azaz a tudományos kollektíva összehangolt tevékenysége. Ez a szükségszerűség azonban nem jelentheti az egyéniség elszegényítését, s munkáját nem szűkíti le vagy csak gyakorlati, vagy csak intellektuális ténykedésre. Noha nő a tudományágak száma, eltűnnek a közöttük levő határok, egyre szélesebb lesz érintkezési felületük. Így simul a szellemi munka is a gyakorlati munkába. A tudományos és művészi szférák, bármennyire is tiltakozzanak egyesek ez ellen, termelőeszközzé válnak. A termelésnek mind nagyobb szüksége van pszichológusokra, szociológusokra, művészekre stb. Ez a jelenség is azt igazolja, hogy a szellemi és gyakorlati tevékenység közeledik egymáshoz.

Az előző problémát illetően az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1) A termelés és a tudományok specializálódása (elosztása) nem jelenti az egyéni munka eltartalmatlanodását, elidegenülését, hanem a társadalmi munka legésszerűbb elosztásának a következménye. Célja a maximális termelékenység elérése a társadalmi szükségletek kielégítésében.

2) a. A termelő a különböző tudományágakban és a specializálódott termelési viszonyok között szabadon fejtheti ki munkáját, amely nem válik vagy csak szellemi, vagy csak fizikai munkává, tehát nem tartalmatlanodik el; b. A specializálódás nem köti a munkást élete végéig egyetlen munkafolyamathoz, magába zárja a fejlett politéchnikai műveltség alapelemeit. A termelési folyamat megköveteli a dolgozótól az általános műveltséget, valamint a termelésnek megfelelő további specializálódást, ugyanakkor lehetőségeket ad a tudományos

munka szakosítására is, a tehetség kibontakozására, az emberi tevékenység gazdagodására — különösen a társadalmilag szükséges munkaidő csökkenése esetén.

AZ EMBERI KÉPESSÉGEK ÉS A MUNKA FELSZABADÍTÁSA

Publicisztikánkban és másutt is gyakran elferdítik, banalizálják, közönséges, primitív módon kiforgatják a harmonikusan fejlett, sokoldalú, totális egyéniség fogalmát; a munka felszabadításának e különös feltételét. Az egyéniség nem lehet más, mint az, ami: általános tartalma mellett van egy speciális is. A munka felszabadításának határai valóban az emberben rejlenek: egyrészt annak pszichofizikai és mentális jellegében, másrészt az általa életre hívott társadalmi és természeti erők hatalmában; a jövőt alkotó, munkáló embert nagymértékben meghatározza egész eddigi technikai és kulturális alakítása, amely voltaképpen természete és lényege. A harmonikus egyén fejlődését nem kell primitíven elképzelni: nem mindenható ember kialakításáról van szó, hanem olyan emberről, aki a magában levő erőket képes társadalmi akadályok nélkül realizálni, az anyagban és a viszonyokban életre kelteni. Olyan termelési viszonyok életre hívásáról beszélünk, amelyek mind jobban megfelelnek az egyes ember érdeklődésének — tehetségének, sőt változó tehetségének. Nyilvánvaló, hogy — tehetségének megfelelően — az alkotni akaró nem ismerhet meg mindent, csak a teljesnek egy kis részletét. Tehát a tehetség kibontakozásának lehetőségeit kell keresni.

A tehetség mindig parciális. Az általános tehetség absztrakt fogalom; a legáltalánosabb tehetség is parciális. Valami absztrakt, *valóban* általános tehetségről csak akkor beszélhetünk, ha az emberek tehetségét egymáséival kiegészítjük, vagyis az emberiség, a társadalom tehetségét vesszük figyelembe. A parciális tehetség csak önmagában véve képez egészet. Kibontakoztatásához még így is sok-sok társadalmi eszközre van szükség. Az eszközök összességének az a célja, hogy minél több specializált (a tehetségnek megfelelő) feladat elvégzésére képesítse az embert. A specializálódás azonban, mint említettük, nem egyenlő a munkamegosztással. Eredetét és természetét az egységes munka szétosztása és elosztása határozza meg. A munka szétosztásának és elosztásának határain belül minden ember — *specializáltsága* ellenére is — egységes szellemi és gyakorlati munkát végezhet, tehetsége, sőt változó tehetsége szerint. A munka szétosztása (akár a tehetség megoszlása az emberek között) a társadalom és a természet egyik legátfogóbb törvényszerűsége.

A társadalmi munka mind teljesebb elosztása a termelés specializálódását és nem az emberek automatává szürkítését követeli meg a szocialista termelési viszonyok között. A termelő szakosodása szükség-szerű az állandóan növekvő társadalmi és egyéni szükségletek kielégítése szempontjából. Ennek a feladatnak azonban csakis olyan emberek felelnek meg, akik a gyakorlati, fizikai munkát hatalmas szellemi potenciával végzik. Vagyis a gyakorlati — intellektuális munka politechnikai műveltségű, azaz sokoldalú, polivalens társadalmi műveltséggel rendelkező munkást igényel.

TÁVLATOK

Az előző fejtegetésből látható, hogy a munkamegosztás a termelés vagy szellemi, vagy fizikai munkára való hasadását vonja maga után. A munka ilyen egyoldalúsítása eltartalmatlanodását jelenti. Társadalmi méretekben pedig abban mutatkozik meg a hatása, hogy egyesek kizárólag tartalmatlan, értelmetlen, kultúra nélküli, mások nem gyakorlati, öncélú, *teológiai*, ugyancsak boldogtalanító munka végzésére vannak ítélve. Az elidegenült egyéniség minden gyökere a munkamegosztásban lelhető fel. Nyilvánvaló, hogy amíg a szocializmus nem egyesíti a megosztott munkát: a munkamegosztást nem helyettesítheti az egységes munka elosztásával. A munka elosztása a specializálódás lényege. A szocializmusban a termelés és a munkás specializálódása a munka elosztása mellett nemhogy nem zárja ki, hanem egyenesen feltételezi a szellemi és fizikai (gyakorlati) munka reintegrálását.

A specializálódás azt jelenti, hogy a termelésnek és tehetségnek megfelelően fejleszti az ember, a munkás, a termelő egyéni képességeit, mert az egyéniség csak akkor igazán alkotóképes, ha nem valami absztrakt értelemben vett „minden munkát” végez, hanem ha egyéni képességének és tehetségének útján halad. — Az emberiség mindent elérhet (legalábbis perspektívában). Az egyes ember nem képes minden munka elvégzésére; korlátozza rövid élete, tehetsége. Ha az egyes ember mindenre képes lenne, helyettesíthetné a munkában társait, tehát megszűnne társadalmi lény lenni, holott a társadalmi lénynek éppen az a fő tulajdonsága, hogy munkatársaival egvütműködik. De az egyes ember is kibontakoztathatja *sajátos képességeit*, ha a benső énjét önti az anyag megmunkálásába. A társadalomnak tehát az a feladata, hogy teret engedjen és lehetőséget teremtsen az egyéni tehetség kifejlesztésének. Az egyén kibontakozása sokoldalú, konkrét, az emberiség, a társadalom tehetségének érvényesítése pedig sokoldalú általános tény. Egyik sem ismer határt a maga medrében...

A tőkés társadalomban is változtatják az emberek a foglalkozásukat, sőt itt változtatják talán a legtöbbet. Az ipar története sehol nem említ olyan hatalmas szakmai vándorlást, mint a kapitalizmusban. Ez a foglalkozás-változtatás azonban nem járul hozzá az egyéniség gazdagodásához, a tehetség tökéletesedéséhez, az elidegenülés megszűnéséhez. Miért? Azért, mert még nem tűnt el a munkamegosztás, így a termelés még nem az emberért történik, hanem a termelésért van az ember; a termelés nem vet számot az egyén tehetségével és érdeklődési körével, s noha a munkaváltoztatásnak nincs akadálya, mégsem eredményezi az egyéniség tökéletesedését.

Másként alakul a specializálódás és a munkaváltoztatás szabadságának problémája a szocializmusban: a munka változtatása nem valami külső cél, egzisztenciális szükséglet, hanem az egyén tehetségéből, érdeklődési köréből fakadó lehetőség. Éppen ezért a munkaváltoztatás szabadságának külső szükségletből eredő jellege megszűnik.

A specializálódás nem gátolja a munkaváltoztatást (amely nem más, mint éppen az egyéni képességek kibontakoztatásának útja), hanem egyenesen szükségessé teszi az illető tudományágban, termelési folyamatban. Minden, ami általános, arra törekszik, hogy különös és egyedi legyen. A tétel fordítva is érvényes: az egyedi az általánosság felé törekszik. Ez vonatkozik a specializálódásra is: a szakosodás álta-

lános műveltséget követel ahhoz, hogy mint termelési folyamat, tovább fejlődjön és tökéletesedjen. A munkaváltoztatás szabadsága e cél megvalósulásának módszere.

A szocializmusban tehát a specializálódás nem apasztja el az egyéni alkotóképességeket, hanem éppen kifejlesztésüket ambicionálja, és maximális általános műveltséget követel. A specializált és általános tudás és a munka szoros egysége, valamint kölcsönhatása abban nyilvánul meg, hogy az embereket, ha egyrészt el is távolítja, másrészt összekapcsolja őket egymással: a szakosodás elkülönítő hatása, de mivel a specializálódás általános műveltség nélkül lehetetlenség — mégis összehangolja munkájukat. Ez a folyamat természetesen még a szocialista, illetve kommunista társadalomban sem eredményezi azt, hogy mindenki mérnök, festő, orvos vagy tanár legyen, de ha valaki bármilyen szakmára képességet érez, kibontakozásához a társadalmi viszonyok segítségére számíthat. A specializálódás határt szab minden tudásnak, de lehetőséget ad arra, hogy az ember hatalmas szellemi potenciával és általános kultúrával rendelkezzen. Ugyanakkor meghatározza az alkotóképesség intenzitását abban az irányban, amelyben az egyéniség tehetségét és érdeklődési körét önmaga természete szerint fejzeheti ki. A minden termelési ágban való jártasság, a *mindentudás* csupán illúzió. Mindenekelőtt az szükséges, hogy a tudás és az emberi gyakorlat egymással egyesülve továbbra is az általános műveltség és specializálódás útján haladjon. Az egyesülés nélkül sem az általános, sem a specializált szférákban nem képzelhető el alkotóképesség. A specializálódás és az egyéniség vetülete nemcsak hogy nem zárják ki, hanem egyenesen föltételezik egymást.

Véleményem szerint néhány hazai szociológus fejében még mindig káosz uralkodik a következő problémát illetően: szembeállítják az alkotó egyéniséget a harmonikusan, sokoldalúan fejlett egyéniséggel. Vagy az egyiket, vagy a másikat helyezik előtérbe, s nem veszik észre, hogy az alkotó egyéniség így vagy úgy, de mindig harmonikus és sokoldalúan fejlett egyéniség. Ez érvényes fordítva is. Célunk nem az, hogy a munkát félrevezessük, azt a hamis illúziót keltve benne, mintha valójában alkotott volna akkor is, amikor nem alkotott semmit. A termelővel kapcsolatos igényeket a munkafolyamatban kell kielégíteni. Az illúziókeltés szerencsétlenséget, a reális megvalósítás megelégedést szül. Csak akkor válik valósággá a sokoldalúan fejlett és harmonikus egyéniség fogalma, s csak akkor szívódik fel az elidegenedés köde, ha a valóság útján haladunk.

Akadnak olyan etikusok, filozófusok, akik az egyes embert mindenható egyéniséggként fogják fel. Ez a felfogás egyre csak sópánkodik, hogy a harmonikus egyéniség megvalósítása utópia, mert társadalmunk képtelen a munkaváltoztatás teljes szabadságát megvalósítani.

Valóban lehetetlenség e két kritérium: a mindenható és mindentudó egyéniség, valamint a munkaváltoztatás abszolút szabadságának megvalósítása. De feltehető a kérdés, hogy erre melyik társadalom képes? — A tudományos és technikai fejlődés feltételei között azonban továbbra is megmarad az alkotóképesség végtelen — a tehetség irányában kibontakozó — aktív lehetősége. Ha a specializálódás a szocialista-kommunista társadalomban zajlik le, az ember alakuló, változó, fejlődő, tökéletesedő tehetsége és érdeklődési köre is nagy nyomattal esik latba a munkaváltoztatás növekvő szabadsága révén. A munkaváltoztatás szabadsága így maga is konkrét fogalomná válik, mert gyökere lesz a konkrét ember pszichofizikai-fiziológiai és mentális szükségleteinek és hajtóereje, ösztönzője az új alkotásoknak.